

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ

*О. В. Летуца, к. е. н., доцент, Національна металургійна академія України,
let68@yandex.ru*

У статті проаналізовано теоретико-методологічні підвалини дослідження екологічної експансії як процесу поглиблення екологічного впливу на систему економічних відносин. Обґрунтовано доцільність застосування генетично-структурного методу для визначення екологічної експансії як глобального процесу, що передбачає обов'язковий перехід на нову модель суспільного розвитку, Розглянуто сутність та критеріальні ознаки економічного механізму екологічної експансії.

Ключові слова: екологічна експансія, економічний механізм екологічної експансії, екологічні відносини, генетично-структурний метод дослідження, сталий економічний розвиток.

Постановка проблеми. Першоджерелом усіх екологічних криз є важливий феномен, властивий будь-якій розвиненій економіці – науково-технічна революція, яка дала людині потужні засоби науки та техніки, протистояти яким природа не може. Наслідком поглиблення НТР є екологічні, економічні, політичні, демографічні, соціокультурні проблеми, що набули глобального характеру. Сучасна еколого-економічна криза є невід'ємною складовою глобального світоустрою. Сучасні інститути глобального управління й економічного регулювання мають бути не лише економіко-політичними, але й екологічними, соціальними, духовними, не прозахідними, а міжцивілізаційними. Системна кризогенна неадекватність глобального розвитку зумовлює необхідність перегляду критеріїв ефективності еволюції існуючої господарської системи. А це вимагає аналізу витоків формування теоретичних засад економічного механізму екологічної експансії, що активізуватиме гармонізацію відносин людини, суспільства і природи, збереження і відновлення природного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти впливу екологічного фактору на формування і функціонування сучасної світогосподарської системи постійно перебувають в центрі уваги світової та вітчизняної економічної думки. О. Ф. Балацький [1], О. О. Веклич [2], В. Р. Веснін, О. В. Невєров, Л. Г. Мельник [6], П. Г. Олдак [7], Н. В. Пахомова [9], Н. Ф. Реймерс, В. М. Трегобчук [11], Ю. Ю. Туниця [12] у

своїх наукових працях зупиняються на питаннях, пов'язаних з визначенням причин загострення глобальних еколого-економічних протиріч та розробкою рекомендацій щодо удосконалення економічного механізму природокористування.

Разом з тим, дискусійними та невирішеними залишаються питання визначення механізму екологічної експансії та його впливу на динаміку національної та світової економіки.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у визначенні онтологічних, гносеологічних основ та критеріальних ознак економічного механізму екологічної експансії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідною умовою дослідження екологічної експансії є розгляд основних етапів розвитку її теорії та методології. Економічною наукою нагромаджено суттєвий потенціал підходів до вирішення екологічних проблем. Спроби аналізу взаємостосунків суспільства та природи, їх причин та наслідків відносяться ще до стародавніх часів.

У роботах представників Стародавнього Світу відображено прагнення усвідомлення навколишнього середовища та місця людини в ньому, пізнання та розумного використання законів природної гармонії для блага цивілізації. В умовах натурального господарства і зародження товарно-грошових відносин, цілісного сприйняття світу взаємостосунки суспільства і природи не набувають антагоністичного характеру і не потребують системно-наукового підходу.

Тому мислителі того часу, використовуючи емпіричні методи, обожнюючи природу, аналізують її як джерело ресурсів людської діяльності, носія абсолютної гармонії і універсальних законів буття [1, с. 140–154].

Середньовіччя відіграло в еволюції взаємовідносин суспільства і природи суперечливу роль. В межах пантеїзму людина характеризується як невід’ємна складова природи, а їх взаємини обумовлюють ідею побудови нового суспільства. Опановуючи природу через працю, людина може і повинна досягти гармонії і з нею, і з собою. В той же час, пануюче релігійне світосприймання вже не може приховувати нові оригінальні підходи щодо підкорення природи. Стало очевидним, що відокремлення людини від природи призводить до формування утилітарно-прагматичного ставлення до останньої сприяє затвердженню людини як істоти соціальної. Разом з тим, низький рівень розвитку продуктивних сил та мікрокосм натурального господарства не стимулюють появи системно-наукового ставлення до взаємостосунків суспільства та природи [3, с. 4–20].

Індустріальна епоха знаменувала загострення антагонізмів між суспільством і природою, що виявилось в якісній зміні навколишнього середовища, його дестабілізації та руйнуванні як на локальному, так і глобальному рівнях. Становлення машинного виробництва, зростання продуктивності праці сприяли не тільки розвитку продуктивних сил, а й відчуженню людини від природи, посиленню утилітарно-прагматичного ставлення до неї, що, в свою чергу, вимагало нових підходів до її дослідження.

Представники класичної школи політичної економії, використовуючи формально-логічні методи дослідження, аналізують природу як об’єкт для необмеженої експансії капіталу, джерело багатства. А. Сміт і Д. Рікардо, спираючись на теорію трудової вартості і акцентуючи увагу на тому, що головним чинником виробництва, суб’єктом продуктивної праці, творцем багатства є людина, висувують важливу методологічну тезу про відчуження її від природи, відокремлюючи тим самим суб’єкт від об’єкта дослідження. В їх роботах природа визнача-

ється як сукупність незалежних умов для існування людини, що впливають на процес суспільного відтворення. Розглядаючи багатство як сукупність благ, результат взаємодії чинників виробництва, у тому числі і використання природних ресурсів (особливо землі), А.Сміт і Д. Рікардо створили перші теоретичні передумови дослідження екологічної експансії в межах теорії ефективності виробництва [2, с. 128–132].

Представники пізнього класицизму безпосередньо аналізують природні ресурси як чинник виробництва суспільного продукту. Проте, характеризуючи землю як джерело отримання ренти, вони не оцінюють негативного впливу процесу виробництва на становище та відтворення природного середовища [5, с. 479–486].

К. Маркс і Ф. Енгельс, виходячи із діалектико-матеріалістичного розуміння історії розвитку людства, здійснили спробу створення цілісної концепції взаємодії суспільства і природи. Використовуючи методи діалектики сходу від абстрактного до конкретного, єдності логічного і історичного, К. Маркс характеризує природу як важливу передумову і складову суспільного виробництва, звертає увагу на виробничі відносини з приводу привласнення природних ресурсів і благ у процесі доцільної діяльності для задоволення зростаючих суспільних екологічних потреб. Розглядаючи в якості результату процесу праці продукт праці, споживчу вартість, К. Маркс характеризує землю як загальний засіб і предмет праці [4, с. 4–22].

Разом з тим, не підлягають докладному дослідженню природні блага, які не потребують витрат праці, оскільки, згідно з теорією трудової вартості, поки природні об’єкти не втілюють витрачену на їх відтворення працю, вони є даром природи і не мають вартості. В сучасних умовах природні блага у всезростаючій мірі стають носіями вартості, матеріалізуючи у собі витрати суспільної праці на їх відтворення, охорону та експлуатацію.

Загострення глобальних проблем протистояння природи і суспільства у період переходу до постіндустріалізму активізує посилення уваги провідних економістів Заходу до питань екологізації економіки.

Представники неокласичної теорії, спираючись на функціональні зв'язки між еколого-економічними явищами, принципи ефективності, оптимальності та прибутковості, докладно досліджують негативні зовнішні ефекти. Об'єкти природи розглядаються як суспільні блага, а забруднення довкілля вважається проблемою економіки ресурсів. Питання інтерналізації негативних зовнішніх ефектів, раціонального використання природних ресурсів розглядаються у контексті підвищення прибутків економічних суб'єктів [6, с. 130–174].

Окремі передумови макроекономічного аналізу екологічної експансії знайшли відображення у теоріях загальної економічної рівноваги. Синтезуючи теорії корисності, попиту і пропозиції, Л. Вальрас досліджує механізм і умови ринкової рівноваги, впливу ринкового механізму на оптимізацію розподілу та використання ресурсів.

Для кейнсіанського напрямку економічної думки характерним є аналіз ступеня впливу економічного зростання на рівень забруднення навколишнього середовища. Екологічні проблеми розглядаються як наслідок антиекологічного процесу економічного відтворення, а їх гострота обумовлена темпами економічного зростання [8, с. 5–14].

Для представників соціально-інституціонального напрямку економічної думки характерне теоретичне усвідомлення та обґрунтування соціальних імперативів еколого-економічного розвитку, визначення умов, форм і методів соціально-екологічного контролю, урахування соціально-екологічних параметрів у механізмах економічного регулювання [7, с. 94–118].

Усвідомлюючи глобальні екологічні наслідки експансії індустріалізму, руйнівний характер абсолютизації економічного зростання, наукове співтовариство поступово схиляється до необхідності обґрунтування пріоритетів екологізації суспільного виробництва, переходу до моделі гармонійного розвитку, формування ефективного механізму регулювання природокористування, який би забезпечував екологічну рівновагу світового господарства в цілому.

Так, вчені «Римського клубу», аналізуючи можливий перехід від «нульового» до

гармонійного економічного зростання, розробили модель «межі росту», що розглядає у цілісному та частковому аспектах вплив динаміки народонаселення, обсягів виробництва, рівня технологій на становище довкілля.

Цілісний аспект пов'язаний з формуванням концепцій рівноваги планетарної біосоціальної системи та управлінням її розвитком, а частковий – з розглядом шляхів вирішення демографічних, продовольчих, енергетичних проблем [9, с. 34–49].

Футурологічні теорії (технократична, ліберальна та радикальна, за іншими класифікаціями – оптимістична і песимістична) пропонують прогнози побудови «екологічно збалансованого» гуманістичного суспільства з розумними проблемами. Реалії свідчать, що цей напрямок економічної думки, виходячи за коло академічних дискусій, стає основою для створення програм еколого-економічного розвитку суспільства та їх трансформації у глобальну екологічну політику.

Таким чином, концепції про обмеженість та раціональний розподіл природних ресурсів слугують гносеологічними підвалинами формування ринкового механізму природокористування.

Необхідність опанування їх позитивного потенціалу не викликає сумніву. Але, зрозуміло, не треба його ідеалізувати. Наприклад, його серйозною вадою є недооцінка гуманістичного аспекту екологічних проблем.

У нагромадженому і зростаючому потенціалі вітчизняних еколого-економічних теорій, концепцій і ідей умовно можна виділити декілька напрямків дослідження.

До першого можна віднести аналіз загальних питань ефективності природокористування, взаємозв'язків його інтенсифікації та екстенсифікації [11, с. 4–12].

Другий можна охарактеризувати як конкретно-економічний, ресурсний, що застосовує економіко-математичні методи для виміру витрат природокористування, обґрунтування напрямів реформування ресурсної політики, економічного механізму природокористування.

Третій напрямок присвячений пошуку шляхів координації міжнародних зусиль у визначенні стратегії стійкого розвитку еко-

лого-економічного потенціалу планети [12, с. 5–16].

Таким чином, представниками вітчизняної економічної науки створена теорія раціонального природокористування, серед головних положень якої – аналіз причин загострення еколого-економічних протиріч, обґрунтування чинників та резервів стабілізації екологічних процесів, використання економіко-математичних методів дослідження ефективності природокористування, характеристика умов та напрямів впливу економічного механізму природокористування.

Не ставлячи під сумнів безперечні досягнення у цій галузі досліджень, необхідно відмітити, що створені теорії не запобігли серйозних деформацій і відриву від реальних економічних процесів.

У зв'язку з цим правомірна констатація протиріччя між рівнем фундаментальних досліджень передумов, чинників та засад ефективного природокористування, з одного боку, і обсягом конкретно-економічних розробок – з другого. Відчувається гостра потреба у фундаментальних узагальненнях конкретно-економічного доробку проблематики екологічної експансії з урахуванням принципово нових економічних реалій.

Останні не залишають сумнівів у актуальності дослідження онтологічних підвалин екологічної експансії. В умовах системної кризогенної неадекватності розвитку національної економіки домінують регресивні еколого-економічні тенденції. Мова йде про зростаючу фрагментарність та інерційність природоохоронних процесів, що детермінуються швидкою деіндустріалізацією та депостіндустріалізацією національної економіки, погіршенням її структури, зростаючою перевагою звуженого відтворення. Разом з тим, Україна все більше втягується у процес витиснення біосфери техносферою. Її екологічна система знаходиться на критичному рівні перевищення допустимого технологічного впливу.

Отже, розгляд гносеологічних та онтологічних підвалин дослідження екологічної експансії свідчить про необхідність його подальшої фундаменталізації, диктує доцільність комплексного аналізу її механізму на підставах сучасної методології.

Якщо простежити генезу методологічних підходів до еколого-економічних проблем, то виявляється їх рух від окремих, простих до все більш складних, комплексних: від формально-логічних засобів до принципів матеріалістичної діалектики, методів оптимізаційного та функціонально-рівноважного аналізу. Дослідженню екологічної експансії в найбільшій мірі сприяє використання генетично-структурного методу, який дає можливість аналізувати умови ефективного функціонування її економічного механізму.

Виступаючи конкретизацією діалектичного методу, генетично-структурний метод передбачає синтез дослідження причинно-наслідкових і функціональних зв'язків елементів екологічної експансії, визначення її генетичного та структурного рядів. Генетичний ряд екологічної експансії включає її генетичні підвалини, джерела, взаємопов'язані рівні, котрі, з одного боку, характеризують послідовні етапи розвитку екологічної експансії по мірі руху суспільства, а з другого – її схід від глибинної сутності через ряд форм до поверхні економічного життя. Кожному рівню генетичного ряду відповідає свій структурний ряд, що включає форми, критерії та показники у їх взаємозв'язку та взаємообумовленості [10, с. 4–18].

У процесі наукового розподілу генетичного та структурного рядів екологічної експансії набувають пріоритету аналіз і синтез, індукція та дедукція. Аналіз виявляє не тільки передумови, а й визначення екологічної експансії, оскільки на кожному етапі синтезу тільки за допомогою аналізу визначаються ті форми, критерії та показники, котрі формують її відповідний структурний ряд.

Генетично-структурний метод відображає ключові моменти сходу від абстрактного до конкретного, єдності логічного та історичного. Дослідження історичних умов виникнення та розвитку екологічної експансії потребує попереднього визначення її сутності шляхом логічного аналізу. В свою чергу, у ході історичного аналізу її специфіки на різних етапах життєдіяльності суспільства еволюціонуватимуть знання про змістовність її розвитку.

Крім того, рух від окремих, найбільш абстрактних визначень екологічної експансії по ступенях генетичного ряду до поверхневого структурного є не що інше, як схід від абстрактного до конкретного. Це забезпечує адекватне теоретичне відображення об'єктивного змісту екологічної експансії, формування цілісного наукового уявлення про її структуру.

Найбільш повна реалізація генетично-структурного методу неможлива без обгрунтованого застосування системних, економіко-математичних та інших підходів. Наприклад, виявлені причинно-наслідкові зв'язки можуть інтерпретуватись при достатньо представницькому використанні форм прояву функціональних зв'язків. Форми та показники екологічної експансії мають відносно самостійних рух та підлягають впливу багатьох обставин, що ускладнює аналіз причинно-наслідкових зв'язків між ними. Практична потреба в дослідженні їх взаємовпливу достатньо успішно задовольняється за допомогою різних модифікацій економіко-математичних моделей [13, с. 61–70].

Висновки. Проведений аналіз демонструє, що застосування генетично-структурного методу дасть можливість визначення екологічної експансії (поглиблення екологічного впливу на систему економічних відносин) як глобального процесу, що передбачає обов'язковий перехід на нову модель суспільного розвитку, яка б певним чином передбачала імплантацію екологічних цілей у економічні інтереси суб'єктів господарювання. У стратегічному плані цей процес об'єктивно потребує ефективного механізму екологічного регулювання, який відбивав би певну ступінь розвитку соціально-економічних відносин у взаємозв'язку з природними продуктивними силами, реалізовувався через свідому діяльність людей, конкретні форми і методи організації взаємодії суспільства і природи.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПАНСИИ

А. В. Летучая, к. э. н., доцент, Национальная Металлургическая Академия Украины

В статье проанализированы теоретико-методологические основы исследования экологической экспансии как процесса углубления экологического влияния на систему экономических отношений. Обоснована целесообразность использования генетически-структурного

Література

1. Балацький О. Ф. Конфліктна складова системи соціоприродних зв'язків у економічній сфері взаємовідносин / О. Ф. Балацький, М. М. Петрушенко, Г. М. Шевченко // Механізми регулювання економіки. – 2012. – № 2 – С.140–154.
2. Веклич О. О. Економічні суперечності сучасного природокористування / О. О. Веклич; НАН України, Ін-т економіки. – К., 1999. – 434 с.
3. Геєць В. М. Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним) / В. М. Геєць, А. А. Гриценко // Економіка України. – 2013. – № 6. – С. 4–20.
4. Зверяков М. І. У пошуках виходу з кризи) / М. І. Зверяков // Економіка України. – 2013. – № 8. – С. 4–22.
5. Летуча О. В. Економічний механізм екологічної експансії / О. В. Летуча // Економіка : проблеми теорії та практики. Зб. наукових праць. Вип. 172. Д. : ДНУ, 2003. – С. 479–486.
6. Мельник Л. Г. Эколого-экономические основы ресурсосбережения. Монография / Л. Г. Мельник, С. А. Скоков, И. Н. Сотник. – Сумы : Университетская книга, 2006. – 230 с.
7. Олдак П. Г. Равновесное природопользование. Взгляд экономиста / П. Г. Олдак. – Новосибирск : Наука, 1983. – 128 с.
8. Пороховський О. А. Економічна криза як рубіж сучасного світового і національного розвитку / О. А. Пороховський // Економічна теорія. – 2009. – №1. – С. 5–14.
9. Пахомова Н. В. Экономический анализ экологического права / Н. В. Пахомова // Вопросы экономики. – 2003. – № 10. – С. 34–49.
10. Тарасевич В. М. Про орієнтири і напрями виходу з кризи / В. М. Тарасевич // Економіка України. – 2013. – № 9. – С. 4–18.
11. Трегобчук В. М. Інноваційно-інвестиційний розвиток національного АПК: проблеми, напрями і механізми / В. М. Трегобчук // Економіка України. – 2006. – № 2. – С. 4–12.
12. Туныця Ю. Ю. Экологизация экономики: теоретико-методологический аспект / Ю. Ю. Туныця, Э. П. Семенов, Т. Ю. Туныця // Экономическая теория. – 2011. – № 2. – С. 5–16.
13. Шинкарук Л. В. Макроекономічні передумови та перебіг економічної кризи в Україні / Л. В. Шинкарук // Економічна теорія. – 2010. – № 2. – С. 61–70.

метода для определения экологической экспансии как глобального процесса, предусматривающего обязательный переход к новой модели общественного развития. Рассмотрены сущность и критериальные признаки экономического механизма экологической экспансии.

Ключевые слова: экологическая экспансия, экономический механизм экологической экспансии, экологические отношения, генетически-структурный метод исследования, стабильное экономическое развитие.

THEORETICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS
OF ECOLOGICAL EXPANSION STUDY

A. V. Letuchaya, Ph.D (Econ.), Ass. Prof., National Metallurgical Academy of Ukraine

The theoretical-methodological foundations of ecological expansion study are analyzed as a process of deepening the environmental impact on the system of economic relations. The expediency of the use of genetically-structural method to determine the ecological expansion is justified as a global process that includes a mandatory transition to a new model of social development. The content and criterion signs of the economical mechanism of ecological expansion are considered.

Keywords: ecological expansion, economic mechanism of ecological expansion, environmental relations, genetically structured method of study, sustainable economic development.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Бардасем А. В.

Надійшла до редакції 5.01.2015 р.